

Sceneskifte innenfor lingvistikken: Chomskys betydning

Han er den mest siterte nålevende person. Han har blitt karakterisert som den mest innflytelsesrike kognitive vitenskapsmann, men også som en stor sjarlatan. Han har hatt to forskjellige karrierer: En som språkforsker og en som medieanalytiker og sterk kritiker av amerikansk utenrikspolitikk. Hvem er egentlig Noam Chomsky? Og hva skjer med språkvitenskapen den dagen han ikke lenger er blant oss?

Bakgrunn

La oss starte med begynnelsen. På 1950-tallet rådet behaviorismen innenfor psykologi og språkstudier. Det man forholdt seg til, var det som kunne observeres, nemlig adferd. B. F. Skinner var kanskje den mest prominente representanten for behaviorismen, og i boken *Verbal Behavior* fra 1957 forsøkte han å utvikle en omfattende teori om menneskelig adferd, inkludert språklig adferd. Det var denne boken som ble gjenstand for den knusende bokaanmeldelsen i tidsskriftet *Language* i 1959. Anmeldelsen var skrevet av en da ukjent lingvist, men konsekvensene skulle bli større enn anmelderen nok hadde våget å tenke på.

Skinneres tese var at all menneskelig adferd er en respons på en gitt stimuli. Ifølge Skinner var mentale evner irrelevante for denne atferden. Dette brukte han som en teori om menneskelige språk, og det var dette Noam Chomsky særlig tok et kraftig oppgjør med i sin bokaanmeldelse. Chomsky var på dette tidspunktet et relativt ubeskrevet blad, men begynte å bli kjent innenfor lingvistikken på grunnlag av boken *Syntactic Structures*, som ble publisert i 1957.

Et berømt eksempel fra Chomskys anmeldelse er det følgende. Tenk deg at du ser på et maleri på et museum, malt av en nederlandsk kunstner. En mulig respons til dette maleriet, ifølge Skinner, vil være «nederlandsk», og denne responsen er generert på bakgrunn av egenskaper ved maleriet. Chomsky påpekte i sin anmeldelse at hva om du i stedet sa «Jeg trodde du likte abstrakt kunst»? Eller «Snodig bilde». Poenget til Chomsky er at det ikke er mulig å forutsi hva vi sier språklig når vi får en gitt input. Skinner trodde at dette var mulig og at det derfor var mulig å gi et mekanistisk bilde av språkbruk. Chomsky understreket derimot den kreative siden av språkbruk og argumenterte med at for å forklare denne, er det nødvendig å se på de mentale forutsetningene for språkbruk. Mennesket er et tenkende individ og ikke bare en maskin som responderer på ytre stimuli.

Dette var begynnelsen på alt som fulgte. Siden den gang har Chomsky allment vært kjent som en av grunnleggerne av den kognitive revolusjonen, sammen med blant annet George Miller og Jerome Bruner. Men hvem er han egentlig?

En kort livshistorie

Noam Chomsky ble født 7. desember 1928, i Philadelphia, Pennsylvania. Han tok hele utdanningen sin ved University of Philadelphia, der han studerte under Zellig Harris, en av datidens mest sentrale strukturalister (se Barsky 2011 for en biografi om Harris). Han avla doktorgrad i 1955, og samme året

begynte han i en forskerstilling ved Massachusetts Institute of Technology (MIT). I 1961 ble han professor ved samme institusjon. Siden den gang har han tilbrakt hele karrieren ved denne institusjonen, og den dag i dag har han fremdeles kontor der, bemannet med to sekretærer som holder orden på alle henvendelsene som kommer daglig.¹

Chomsky har fått en rekke æresbevisninger. Han er medlem av The American Academy of Arts and Sciences og The National Academy of Science. En rekke store priser har blitt tildelt han: Kyoto-prisen for grunnleggende vitenskap (Japans versjon av nobelprisen), Helmholtz-medaljen, Ben Franklin-medaljen i data og kognitiv vitenskap. Chomsky har skrevet mer enn 100 bøker og en endeløs rekke artikler innenfor lingvistikk og politikk. Blant de mest kjente språkvitenskapelige utgivelsene er bøkene *Syntactic Structures* (1957), *Aspects of a Theory of Syntax* (1965), *Lectures on Government and Binding* (1981), *Knowledge of Language* (1988) og *The Minimalist Program* (1995).

På mange måter har Chomsky hatt to forskjellige karrierer. Den ene har fokusert på det språkvitenskapelige, og det er den delen jeg hovedsakelig fokuserer på i denne teksten. Men det er også nødvendig å si litt om hans politiske engasjement.

Politisk engasjement²

Ifølge Chomsky har alle et ansvar for å engasjere seg i samfunnet. Selv har han gjort dette gjennom en karriere som politisk aktivist. På 1960- og 1970-tallet engasjerte han seg sterkt i opposisjonen til USAs krigføring i Vietnam. Han har videreført et systemkritisk, radikalt engasjement, særlig konsentrert rundt USAs utenrikspolitikk og Midtøsten. Gjennom hele karrieren har Chomsky vært innflytelsesrik på venstresiden i nasjonal og internasjonal politikk, og hans mange forelesninger om politiske spørsmål trekker fulle hus over store deler av verden. I USA er han likevel marginalisert, og mange amerikanere vil knapt ha hørt navnet hans.

Selv beskriver Chomsky seg ofte som en anarkist, men da bare i en spesifikk betydning av et sett politiske ideer som kombinerer sosialisme og liberalisme. Han beskriver seg selv som opptatt av å avsløre løgner og opplyse allmenheten. Mye av Chomskys arbeid dreier seg dermed om å vise hvordan mediene, myndighetene og andre samhandler for å gi oss det han betegner som et fordreid bilde av virkeligheten. Selv om Chomskys synspunkter er omstridte, er det få andre som kan vise til en like grundig studie av kildene. Han er viden kjent for å finne dokumentasjon for sine standpunkter i myndighetenes egne interne dokumenter. Ofte er dette dokumenter som lenge har vært sikkerhetsklassifisert, men når de blir tilgjengelige, er Chomsky ofte der og tråler gjennom de enorme mengdene med en gang.

Biografier, som Neil Smiths, om Chomsky (Smith 2004) sier mye mer om den politiske virksomheten og dens forhold til Chomskys språkvitenskap. Her vil jeg ikke si mer om dette, men returnere til den lingvistiske delen av karrieren.

Den språkvitenskapelige arven

Det er kanskje litt tidlig å snakke om arv når det gjelder Chomsky, men gitt at mannen i år blir 86 år gammel, er det likevel grunn til å tro at vi ikke vil se mange flere banebrytende resultater fra ham i årene som kommer. Jeg vil derfor si litt om betydningen og dimensjonene av det språkvitenskapelige arbeidet hans i denne delen, før jeg i siste del av teksten prøver meg som spåmann på lingvistikkenes vegne.³

Det er ingen tvil om at Chomsky introduserte en ny måte å tenke om språk på. Han argumenterte for at mennesket har en mental språkevne som er biologisk betinget. Denne mentale språkevnen er i stor grad regelstyrt, og disse reglene kan formuleres i et presist matematisk språk. I begynnelsen var arbeidene hans i stor grad en utvidelse av strukturalismen, men med introduksjonen av det mentale (i Chomsky 1959 og 1965), fikk vi for alvor noe nytt. Chomsky har siden insistert på studiet av språk som en mental evne som i stor grad kan studeres på lik linje med annen naturvitenskap: Gjennom å formulere presise hypoteser der prediksjonene til hypotesene kan testes. Han har også understreket viktigheten av språkets biologiske natur, det vil si at språket er en uløselig del av vår biologiske utrustning som mennesker. Dette får store metodologiske konsekvenser for hvordan man utforsker språk, og begreper som «norsk» og «fransk» er av liten interesse for Chomsky. I stedet har han understreket betydningen av å utforske individers intuisjoner om eget språk og argumentert for at disse intuisjonene kan studeres vitenskapelig av språkforskere.

Mange lingvister er uenige med Chomskys ensidige fokus på det mentale og på de formelle aspektene ved språk. En redegjørelse for slike forskjeller vil føre for langt her. Jeg vil heller spørre hva det er som er spesielt ved Chomskys måte å tenke på, uten å diskutere om dette faktisk er den *riktige* tilnæringsmåten til studiet av naturlig språk.

Alle forskere må ha en evne til å stille spørsmål, til å la seg undre over fenomenene de studerer. Det som kanskje særlig kjennetegner fremragende forskere er at de stiller litt andre spørsmål, eller besvarer tradisjonelle spørsmål på en ny måte. Chomsky oppfyller etter mitt syn begge disse kriteriene. Han har utvilsomt besvart tradisjonelle spørsmål på en ny måte: Det var ikke med Chomsky at språkforskere begynte å stille spørsmål om språkets natur, men Chomskys evne til hele tiden å stille nye spørsmål er relativt unik, iallfall innenfor språkvitenskapen. Han har for eksempel spurt hva det er som gjør at vi mennesker umiddelbart gjenkjenner forskjellen mellom setninger av typen *John is eager to please* og *John is easy to please*. Begge setningene har like mange ord og ved første øyekast ser de ut til å ha samme struktur. Chomsky har derimot vist at dette er et synsbedrag og at nærmere testing viser at setningene tvert imot har en veldig forskjellig struktur. Strukturforskjellene henger også sammen med hvordan vi forstår setningene, og Chomskys tese har alltid vært at strukturen bidrar til å bestemme betydningen til en setning.

Chomsky har også stilt spørsmål ved ordenes betydning: Hvordan har det seg at vi automatisk forstår ords betydning og konnotasjoner, selv om det er svært vanskelig å beskrive disse? For å ta et konkret eksempel: Hva er betydningen til et ord som *Trondheim*? Refererer det til bykjernen eller kommunen? Kan det referere til flyplassen (som i *Jeg flyr til Trondheim*)? Hva med setninger som

Trondheim het før Nidaros og Trondheim ble gjenoppbygd. Var det det samme Trondheim som ble gjenoppbygd, eller faktisk noe annet? Vi mennesker bruker slike ord helt uproblematisk, men dersom vi skal studere dem vitenskapelig, oppstår det mange problemer. Chomsky er selvsagt ikke den eneste som har stilt spørsmål om hva ord betyr og refererer til, men han har stilt spørsmålene på en ny måte (fra det mentalistiske perspektivet) og dermed bidratt med nye argumenter.

Et annet trekk ved Chomsky er hans evne til å få svært mye ut av øyensynlig enkle grammatiske prinsipper. Dette krever stor evne til å generalisere samt til å være kreativ. Mange har ofte kritisert Chomsky og generativister mer generelt for å bare forfølge en enkelt idé i uendelige detaljer, uten å se på andre faktorer ved språket. Samtidig kan det hevdes at nettopp det å utforske noen prinsipper i svært stor detalj er enormt nyttig. Det bidrar til å fortelle oss om hvorvidt slike prinsipper faktisk eksisterer. Flere av Chomskys viktigste arbeider tar et sett av data, får fram en generalisering, og konstruerer en teori som kan håndtere disse dataene. Denne teorien har ofte uante konsekvenser som først kommer fram når andre forskere appliserer den på andre data. Restriksjoner på transformasjoner er et stjerneeksempel på dette, men det vil føre for langt å gi eksempler her.

Betydningen til Chomsky illustreres også ved at andre språkvitenskapelige retninger direkte eller indirekte forholder seg til Chomsky når de definerer seg selv. Alle andre retninger som har vokst fram siden 1960-tallet, har posisjonert seg i relasjon til Chomskys arbeider. Ofte har retningene argumentert mot Chomskys syn på språk, og selv om de i senere arbeider ikke forholder seg til Chomsky, har det chomskyanske paradigmet på en eller annet måte bidratt til å forme retningene. Ingen andre innenfor moderne lingvistik har hatt en liknende rolle, og trolig vil ingen andre få en slik rolle heller. Fagfeltet har blitt mye mer komplekst enn det var da Chomsky entret scenen på slutten av 1950-tallet og det er ingen enkeltindivider som lenger kan mestre alle de relevante deldisiplinene av lingvistikken.

Når det gjelder de konkrete grammatiske analysene, er det vanskelig å si hva som vil skje. Innsikten om at det finnes restriksjoner på transformasjoner har bestått siden midten av 1960-tallet og fram til i dag, og det finnes svært mye evidens for dette. De tekniske analysene av slike restriksjoner har stundom endret seg fra artikkel til artikkel, men de overordnede ideene har i stor grad forblitt de samme. Selv om vi enda ikke har funnet en tilfredsstillende analyse av mange fenomener, vil nettopp de generelle innsiktene være viktige inn i framtiden når forskere fortsetter å utvikle teoriene. I alle tilfeller vil det arbeidet som Chomsky og andre har gjort, fortsette å være et viktig referansepunkt for framtidig forskning.

Lingvistikken etter Chomsky

Å spå framtiden er notorisk vanskelig. Likevel kan man spørre seg hvor lingvistikken vil bevege seg etter Chomsky. Sagt på en annen måte: Kan fagfeltet stå på egne bein når Chomsky ikke lenger vil bane vei?

Det er mye som tyder på at det generative fagfeltet vil leve godt uavhengig av Chomskys rolle. I dag er det mange lingvister som arbeider med formell grammatikk innenfor det vi kan kalle et chomskyansk paradigme. Alle disse forskerne vil bidra til å føre feltet videre uavhengig av Chomsky. Samtidig er det også slik at Chomsky de siste ti årene ikke har spilt den sentrale rollen han har spilt siden begynnelsen av 1960-tallet. Han har hatt svært få ph.d.-studenter siden årtusenskiftet, og han har også publisert færre tekniske lingvistiske artikler enn tidligere. Kort sagt: Det er ikke Chomsky som primært har ledet teoriutviklingen innenfor generativ grammatikk det siste tiåret. Andre forskere over hele verden har sammen bidratt til dette, noe som naturlig nok har bidratt til at flere ulike modeller har vokst fram. Samtidig har også studiet av språk blitt vesentlig mer komplekst enn det var tidligere: Studenter må mestre flere metoder i dag enn det som var nødvendig tidligere, og nye teknologiske muligheter gjør det mulig å se på helt andre aspekter ved språk (f.eks. gjennom å studere hvordan språk brukes online i hjernen og hvor i hjernen det er aktivitet i forbindelse med ulike setningstyper).

Da Chomsky var fagfeltets ubestridte ener, var det gjerne slik at ph.d.-studenter brukte sine avhandlinger til å utforske konsekvensene av en idé Chomsky hadde presentert i en forelesning eller en artikkel. Dette skjedde særlig ved MIT, men også ellers i USA og verden, noe som gjorde at mange kvalitetssikret ideene og bidro sterkt til utformingen av disse. Allerede nå ser vi at ingen i lingvistikken har den samme statusen, og dermed senterer ikke avhandlinger og artikler seg i like stor grad rundt tankene til én person. Det er sannsynligvis mer positivt enn negativt, selv om det har vært nyttig for formell grammatikk å ha en slik ledestjerne som har bidratt med svært mange viktige tanker.

Chomsky har hele tiden vært opptatt av koblingene mellom språkvitenskap og tilgrensende felter, som kognitiv vitenskap og filosofi. Især innenfor språkfilosofien har han bidratt aktivt, kanskje spesielt for å gjøre filosofene oppmerksomme på betydningen av språklige data. Det er få andre som har tatt opp denne arven i dag, og det er relativt lite interaksjon mellom lingvistik og filosofi. Jeg er redd det bare vil bli mindre av slikt samarbeid framover fordi vi ser færre og færre som har den nødvendige skoleringen innenfor begge disiplinene. Det vil i så fall være synd, for det er åpenbart at mange problemer innenfor både lingvistik og filosofi befinner seg i grenselandet mellom disiplinene.

En rolle Chomsky har hatt som ofte undervurderes, er alle hans offentlige opptredener og foredrag. Det er svært sjelden at Chomsky holder gjesteforelesninger bare for eksperter. Generelt er foredragene allment tilgjengelig helt fram til de siste 15-20 minuttene. I den generelle delen fokuserer Chomsky på hva språk er, hvilke spørsmål man kan stille, og hvordan han mener at noen av spørsmålene kan besvares. Temaene er gjerne svært generelle, som språk og evolusjon, språk og kommunikasjon, eller språk og tanke. Vi har ingen som har en liknende rolle innenfor generativ grammatikk i dag, og egentlig ikke innenfor lingvistikken mer generelt heller. Det er ingen tvil om at Chomsky har spilt en viktig rolle med å gjøre lingvistikken bedre kjent i samfunnet, noe som utvilsomt er svært viktig. Dette vil forsvinne den dagen Chomsky ikke lenger er her, og det er bare å håpe at

noen andre forsøker å ta opp stafettpinne etter han. Forståelsen av lingvistikk er ikke spesielt stor, heller ikke i det norske språkinteresserte samfunnet.

Blant dagens studenter er det en økende tendens til at man forsøker å kombinere ulike paradigmer. Generativister ser for eksempel mer og mer på input i barnespråk, noe blant annet Marit Westergaard ved Universitetet i Tromsø har argumentert sterkt for det siste tiåret (Westergaard 2009, 2013). Dette gjør at det skapes forbindelseslinjer til andre områder, for eksempel retninger som primært er opptatt av input og som gjerne argumenterer for at input er tilstrekkelig – en medfødt grammatikk er ikke nødvendig (Tomasello 2003). Jeg mener at denne utviklingen utvilsomt er positiv. Det blir også enklere å gjøre dette når tidligere generasjoner ikke lenger dominerer fagfeltet, siden de ofte ikke har vært spesielt interessert i samarbeid på tvers av tradisjonelle skillelinjer. Chomsky har aldri vært spesielt kjent for å ha en forsonende holdning, og hans kontante avvisning av andre paradigmer enn hans eget har nok stundom vært uheldig for lingvistikken. Det siste tror jeg vi vil se mindre av i framtiden.

Språk er en utrolig kompleks menneskelig evne, og det er nødvendig å studere den fra en rekke perspektiver for å få en best mulig forståelse av hvordan den er satt sammen. Chomsky har i 60 år gitt svært viktige bidrag til dette arbeidet, og nå er det vår oppgave å bringe ideene og tankene videre inn i en ny tid.

Litteratur

- Barsky, Robert F. 1998. *Noam Chomsky: A Life of Dissent*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Barsky, Robert F. 2011. *Zellig Harris: From American Linguistics to Socialist Zionism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 1959. A Review of B.F. Skinner's *Verbal Behavior*. *Language* 35: 26-58.
- Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Faarlund, Jan Terje. 2005. *Revolusjon i lingvistikken. Noam Chomskys språkteori*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Smith, Neil. 2004. *Noam Chomsky*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael. 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Westergaard, Marit. 2009. *The Acquisition of Word Order: Micro-cues, Information Structure, and Economy*. Amsterdam: John Benjamins.
- Westergaard, Marit. 2013. The Acquisition of Linguistic Variation: Parameters vs. Micro cues. In *In Search of Universal Grammar: From Old Norse to Zoque*, Terje Lohndal (red.), 275-298. Amsterdam: John Benjamins.
- Åfarli, Tor Anders. 2000. *Grammatikk: kultur eller natur?* Oslo: Det Norske Samlaget.

¹ Barsky (1996) gir en detaljert gjennomgang av Chomskys livshistorie.

² Dette avsnittet er basert på min tekst om Chomsky i *Store Norske Leksikon*: http://snl.no/Noam_Chomsky

³ Det finnes mange gode innføringer i Chomskys tankesett og ideer. To gode norske bøker er Åfarli (2000) og Faarlund (2005).